

Проф. д-р Хале ШЪВГЪН
(Университет “Гази” – Анкара, Турция)
ОСМАНСКИ АРХИВНИ ДОКУМЕНТИ ОТНОСНО
МАКЕДОНИЈА ЗА 1902–1912 г.

Prof. PhD Hale ŞIVGIN
(“Gazi” University of Ankara, Turkey)
OTTOMAN ARCHIVE DOCUMENTS ON MACEDONIA
FOR THE YEARS 1902–1912

Abstract: The years in between 1902–1912 can be viewed as the most troubled era of Macedonian history. At this time Greece, Serbia, Bulgaria and Romania all had conflicting vested interests in Macedonia. Each one of these Balkan states had a large European state supporting its interests.

All of these states and their supporting European counterparts maneuvered to find a solution to the Macedonian problem that would unravel in their benefit. This drive for the perfect angle caused the region to plummet into conflict, anarchy and terror.

The Turkish- muslim community was the hardest to be hit by the resulting chaos. Whilst all parties involved were looking to alleviate the hardships of the Christians of the region, no such panacea was formulated for the turks and Muslims.

In conclusion it can be said that the Turks and Muslims were the aggrieved party in the dispute over Macedonia on the eve of the Balkan War.

Key words: Balkan War, Macedonia, Balkan states, Turkish- muslim community, Christians, Ottoman Archive Documents

1900lerde Osmanlı Devleti'nin Rumeli toprakları Edirne, İşkodra, Yanya, Selanik, Manastır, Kosova vilayetlerinden oluşuyordu. Ancak Makedonya denildiği zaman Osmanlı Devletinin Selanik, Manastır, Kosova vilayetlerinin kapsadığı alan anlaşılırdı. (Çakmak,....3;Andonyan,1975: 82-86-87) Yani Osmanlı Makedonya'sı Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinin toplamından oluşuyordu.

Makedonya denilen bölgede tarihin hiçbir devrinde çatışmalar eksik olmamıştı. Türkler henüz bu bölgeye gelmezden önce Hristiyan devletler arasında hakimiyet kurmak için birbirlerine sürekli zarar veren bir mücadele içindeydiler. (Kenan,1993: 21)

Bölgede sürekli çatışmaların yaşanmasına sebep genel olarak çok farklı din ve etnik kökenden insanların yaşaması ve bölgenin ekonomik ve stratejik konumudur. (Armaoğlu,1997: 580) 1902'den itibaren yaşanan olayların kökeninde ise 1870 Fermanı ile resmi olarak tanınan Bulgar Eksarhlığı'nın kurulması, Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarının yarattığı hoşnutsuzluk yatar. Bu iki konuyu Makedonya'yi ilgilendiren

boyutlarıyla biraz daha açalım. Balkan Milletleri arasında ilk bağımsızlık mücadelesi Sırp'larda başladı. Sırbistan Prenslüğü 1829'da özerk bir hale geldi. Yunanistan Sırbistan örneğini yakından takip etti. 1830 yılında bağımsızlığı tanındı. Bunda Fener Patrikliğinin de büyük gayretleri ve katkısı görülmüştü.

Bulgarlarda ise milli bilinçlenme Sırp ve Yunanlılardan biraz daha geç 19. Yüzyıl ortalarında ve büyük ölçüde Rus propagandası ile başlamıştı.

Bulgarlar milli bilinçlenmenin etkisi ve Rusya'nın kışkırtmasıyla Fener'den ayrı bağımsız bir Bulgar Kilisesi istemeye başladılar. Osmanlı Devletinden çok Fener Patrikhanesi ile mücadele ediyorlardı ve Bulgarlar Fener Patrikhanesinden kesin olarak ayrılmaya karar vermişler ve 1860'dan itibaren Rum Patriğinin ruhani riyasetini tanımadıklarını açıkça ilan etmişlerdi. Bu durumda Bab-ı Ali Sadrazam Ali Paşa tarafından bir süredir geciktirilen Bulgar Eksarhlığı Beratını 11 Mart 1870'de verdi. (Mahmut Celaleddin Paşa, 1326: c 1: 36–37)

11 maddeden ibaret olan Eksarhlık Beratı Eksarhanenin teşkili, seçimi, hukuki statüsü ve Fener ile olan münasebetlerini tespit ediyordu. Ayrıca en önemli maddesi olan 10. madde ile Bulgar Eksarhının ruhani idaresine bırakılan yerler belirleniyordu. Bu yerler ileride kurulacak olan Bulgar Devletinin coğrafyasını oluşturacaktı. (Adanır, 1979: 71; Aydın, 1992: 5) Eksarhane ile Bulgar istiklali için çalışacak asıl büyük ana merkez tesisi edilmişti. (Karacan.1934: 25)

Ayastefanos Antlaşmasına gelince 1877–1878 Osmanlı- Rus Savaşı Osmanlıların yenilgisiyle sonuçlanmış ve savaş sonunda Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşma ile Romanya, Sırbistan, Karadağ bağımsızlıklarını kazanmış, Tuna'dan Ege Denizine kadar inen Kosova Manastır Vilayetlerini tamamen Batı Trakya ile Selanik'in bir bölümünü içine alan büyük bir Bulgaristan kurulmuştu. Ayastefanos Antlaşması ile Rusya Balkanlarda hakim duruma gelmişti. Ancak Avusturya ve İngiltere balkanlardaki Rus hakimiyetinden memnun olmadılar. Bu iki devletin baskısıyla Berlin'de yeni bir kongre toplandı. Berlin antlaşması ile yapılan en önemli değişiklik Bulgaristan konusunda oldu. Büyük Bulgaristan üçe bölünüyordu. Makedonya denilen topraklar Osmanlı Devletine bırakılıyordu. Ancak antlaşmanın 23. maddesi gereğince burada Girit'tekine benzer düzenlemeler yapılacak ve bu düzenlemelerin çoğu yerli halktan kurulacak komisyonlar tarafından gerçekleştirilecekti. (Celaleddin, 1326: 135)

İşte daha sonraki Makedonya olaylarında Balkan Devletleri ve Avrupa Devletleri sürekli bu 23. maddeye atıfta bulunacaklar. Makedonya'da ıslahat yapılması ve bu ıslahatın denetlenmesi vesaire bahane ederek bu bölgeden ellerini çekmeyeceklerdi.

1902'de patlayacak olan Makedonya olaylarında Büyük Avrupa Devletlerinin özellikle Avusturya, Rusya ve İngiltere'nin dahli vardı. Bu devletler Makedonya'nın kendi himayelerinde olmasını istiyor ve buna çok önem veriyorlardı.

Avusturya ile Rusya'nın Makedonya konusunda 1897'de yaptıkları gizli antlaşma bu bölgede az sonra başlayacak olan olayların en önemli sebeplerinden birini teşkil ediyordu. Bu antlaşmaya göre Avusturya Bosna Hersek ve Yeni Pazarı ilhak edebilir, Yanya ve İşkodra gölü arasındaki yerlerde Arnavutluk adı altında bağımsız bir devlet kurulabilir, geri kalan yerlerde küçük Balkan Devletleri arasında pay edilebilirdi. Özellikle bu son madde 1902'de başlayacak olan Sırp-Yunan-Bulgar boğuşmasının en önemli sebeplerinden olacaktı. (Sait Paşa, 1328, c 2: 205)

Yukarıdan bu yana saydığımız bu olaylar neticesinde Makedonya'ya sahip olmak için özellikle Bulgar, Yunan, Sırp lar arasında kıyasıya bir mücadele başladı. Çeteler oluşturuldu. Büyük propaganda faaliyetlerine girişildi, komiteler bölgede şiddetli bir terör havası estirmeye ve yaptıkları olaylarla Avrupa Devletlerinin dikkatlerini Makedonya üzerine çekmeye gayret ettiler. Bunda başarılı da oldular.

Makedonya'da 1902 Eylülünde meydana gelen ilk büyük ayaklanmanın akabinde Makedonya'da Rumeli Müfettişliği kuruldu. Abdülhamit'in talimatı ile "Rumeli Vilayeti Hakkında Talimat" başlığı altında bir İslahat programı hazırlandı (27 Kasım 1902) (Sait Paşa, 1328: 154-157). Bu ıslahat programı doğrultusunda Hüseyin Hilmi Paşa Rumeli Müfettişi seçilerek 8 Aralık 1902'de Selanik'e giderek görevine başladı. Hüseyin Hilmi Paşa Rumeli Müfettişliğine başladığı sıralarda bu bölge adeta kaynayan bir kazanı andırıyordu. Rum, Bulgar, Sırp çeteleri arasında şiddetli bir Mücadele vardı. Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın verdiği rakamlara göre Makedonya'da 110 Bulgar, 80 Rum, 30 Sırp, 5 kadar Valak çetesi bulunuyordu. Bunlar asayiş ihlal ettikçe Osmanlı Zabıta ve Askerleri de bunların peşinde koşmaya devam ediyordu. Bir çete imha edilir edilmez onun yerine hemen aynı şekilde bir çete daha kuruluyordu. 1 yıl içinde bazen 20-30 bazen de 80 çete imha ediliyor. Fakat çetelerin adedi bir türlü azaltılamıyordu.¹

Hüseyin Hilmi Paşa Rumeli Müfettişi olduktan sonra bütün iyi niyet ve gayretiyle çalışmaya başlamıştı. Ancak bu barut fıçısının ortasında olumlu bir sonuç alması oldukça zor görünüyordu. Hüseyin Hilmi Paşa göreve başlar başlamaz Avrupa Devletlerinden ardı arkası kesilmeyen talepler gelmeye başladı. Avrupa Devletleri Bab-ı Ali ile Balkan Devletlerini baş başa bırakmak istemiyorlardı. (Sait Paşa, 1328: 206-207)

1903 Ekim ayında İngiltere ve Rusya'nın hazırladığı Müersztek İslahat Programı Osmanlı Devletine verildi. Abdülhamit bunu önce Hükümlerlik haklarıyla bağdaşmayan maddeler olduğu için kabul etmek istemese de Almanya'nın tavsiyesiyle kabul ettiğini bildirdi. (Sait Paşa, 1328: 309; Bayur, 1983 c 1-1 Kıs: 174) Fakat Müersztek Programı da bir işe yaramadı Makedonya'da terörün önü alınmadı.

Müersztek Programının uygulanması Makedonya olaylarını farklı bir safhaya soktu. Bu tarihten sonra Bulgar çeteleriyle savaşmak üzere Rum, Sırp ve Valak çeteler kuruldu.²

Makedonya adım adım yabancı kontrolüne girerken burada yaşayan milletlerden her biri çoğunlukta olduklarını ispat etmek için türlü yollara başvuruyorlardı. Çeteler, kiliseler, öğretmenler hepsi bu gaye için çalışıyorlardı. Her Papazın, öğretmenin ve diğer memurların atanması büyük bir sorun oluyordu. Çünkü her millet kendisine mensup kişilerin tayin edilmesini istiyordu.³

Esasen Rumeli'de doğru nüfusu öğrenmek hemen hemen imkansız gibiydi. Her milletin kendi nüfusunu fazla gösterme gayretleri vardı. Bu bakımdan her milletin istatistikleri farklıydı. Ancak 1904'te Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın Makedonya'da yani Selanik, Manastır ve Kosova'da yaptırdığı nüfus istatistikleri şöyledir.

Müslüman	1.508.507
Bulgar	896.497
Rum	307.000
Sırp	100.717
Valak	99.000

Toplam 2.911.700 (Bayur, 1983 c 1-1 Kıs. 164)

Yapılan Jandarma reformu doğrultusunda Makedonya'ya tayin edilen yabancı subaylar tabii oldukları hükümetlerin politikaları ve menfaatlerine uygun hareket ediyorlardı. Bu durum zaten karışık olan durumu daha da karışık hale getirdi. Bölgede yaşayan insanlar polise, jandarmaya, mahkemeye v.s. intikal etmesi gereken sorunlarını hangi merciye yapacaklarını şaşırılmışlardı. Bir taraftan Osmanlı devletinin memurları diğer taraftan yeni gelen yabancı subaylar, konsololar adli ve mali işler de dahil olmak üzere her işe karışıyorlardı. Devlet içerisinde birkaç devlet meydana gelmişti. Yabancı subaylar, Konsololar, Papazlar, çeteler her birisi kendi kurallarını uygulamaya başlamışlardı. Bölgede büyük bir idari karmaşa yaşanıyordu.⁴

Osmanlı Devleti Makedonya'da giderek her konuda inisiyatifini kaybetmeye başlamıştı. Bu durum özellikle 1905'te yabancı subayların gelmesiyle daha da belirginleşti. Osmanlı devleti Konsoloların haberi olmadan suç işleyen bir Rum'u tevkif edemiyordu. Zira bu konuda Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında Konsololar Mukavelesi imzalanmıştı.⁵

1906'da Rumeli'de işler o derece karışık bir hale gelmişti ki hangi köyün Rum hangi köyün Bulgar hangisinin Sırp olduğunu, hangi kilisenin hangi tarihte kime ait olduğunu hangi mektebin hangi tarihte hangi lisanda eğitim yaptığını tespit etmek bazen imkansız hale geliyordu. Kilise faaliyetleri gibi konsolos faaliyetleri de bir yarış halinde devam ediyordu. 1907 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti büyük bir mali bunalım içindeydi. Makedonya'daki reformları yapabilmesi için paraya ihtiyacı vardı. Avrupa Devletleri Osmanlı Devletini sürekli reform yapması için sıkıştırıyor ancak hiçbir maddi katkıda bulunmadıkları gibi Osmanlı Devletinden ne gibi bir çıkar sağlayacaklarının hesabını yapıyorlardı.⁶

Abdülhamit Avusturya Rusya ve İngiltere'nin baskısı ile 1907'de bir adli reform yapmak zorunda kaldı.(Dewood,1940: 23) Bu reform planı çerçevesinde Makedonya hapishanelerinin ıslahı konusu gündeme geldi. Avrupalı Devletler Makedonya hapishanelerini gezerek raporlar yazdılar. Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'ya sundular. Bu raporlarda dikkat çeken husus Müslim ve gayrimüslim sayılarındaki orandı. Bu raporlar incelendiğinde Osmanlı Devletinin kanunları uygularken Müslim ve gayrimüslim ayrımı yapmadığı son derece adil davranıldığı hatta gayrimüslimlere daha fazla müsamaha gösterildiği ortaya çıkıyordu.⁷ Yapılan tüm ıslahatlar buradaki hristiyan unsurun durumunu iyileştirmek amacına yönelikti. Türk ve Müslüman kesim adına hiçbir yenilik ve iyileştirme düşünülüyordu. 1902'den itibaren Makedonya'da yapılan tüm ıslahat programları buradaki Türk idaresini tamamen altüst etti. 1908 yılına gelindiğinde Avrupalı Devletler özellikle İngiltere bıkıp usanmadan Makedonya için yeni ıslahat programları teklif etmekte ve Bab-ı Ali bunu reddetip kendisi bir program hazırlamaktaydı. İngiliz Dışişleri bakanı Edward Grey'in bütün amacı Makedonya'yı İstanbul'un direkt yönetiminde ayırmaktı. Kral 7. Edward'da aynı paralelde düşünüyordu. Edward Grey'in sürekli reform talep etmesi Osmanlı Devletini Almanya'ya yaklaştırdı. Esasen Almanya ve Fransa'nın politikalarını diğerlerinden ayırmak gerekiyordu. Ancak onların politikaları da Osmanlı Devletine en az diğerleri kadar zarar vermişti. Avusturya Büyük Sırbistan ihtimalini Avusturya- Macaristan için en büyük tehlike olarak görüyordu. Sırbistan da Bosna-Hersek'i Slav toprakları olarak görüyor ve bu toprakları elde ederek Adriyatik

Denizine çıkmak istiyordu. Bundan dolayı Avusturya 1908 yılı başından itibaren Makedonya’da daha aktif bir politika uygulamaya başladı.

1908’de ilan edilen Meşrutiyet Makedonya’da geçici bir barış havası estirmiş ancak bu çok kısa süreli olmuştu. Makedonya’da Meşrutiyetin yarattığı dostluk, barış, hürriyet havası kısa süre sonra yerini eski çatışmalara bıraktı. 5-6 ay sonra Makedonya’da her şey tekrar eski haline döndü.(Ahmet Reşit Bey,1945: 147) Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Avusturya’nın Bosna- Hersek’i ilhak ettiğini açıklaması İttihat ve Terakkinin yurt içindeki prestijini büyük ölçüde sarsmıştı. Balkan Devletleri Makedonya’daki faaliyetlerine yeniden başlamışlardı. Gelişen iç ve dış olaylar İttihat ve Terakkiye karşı bir muhalefetin gelişmesine sebep oldu.(Akşin, 1970: 223-292) Nisan 1909’da 2. Abdülhamit tahtan indirildi. Yerine Mehmet Reşat Padişah oldu⁸. Böylece yönetimi tamamen ele alan İttihat ve Terakki Makedonya sorununu kesin olarak çözmeye karar verdi.(Cemaleddin Efendi, 1978: 49) Ancak İttihat ve Terakkinin yürüttüğü politikaları sorunu çözmek bir tarafa Balkan ittifaklarının hazırlanmasına zemin hazırladı. 8 Ağustos 1909’da Osmanlı Parlamentosu Dernekler Yasasını kabul etti⁹. Bu kanun ırkçılık temeline dayanan her türlü organizasyonu yasaklıyordu. 8 Mayıs 1909’da Çeteler Kanunu çıkarıldı. Çete mensubu oldukları ve silahlı eyleme girdikleri saptanan kişilere ağır cezalar getiriliyordu.(Shaw, 1983: 344) Makedonya’daki Bulgarları en çok rahatsız eden uygulamalardan biri de Bosna’dan gelen Müslüman Muhacirlerin Makedonya’ya yerleştirilmek istenmesi oldu. Bu konuda Osmanlı Meclis-i Mebusan’ın da Bulgar Mebuslar itirazlarını dile getirdiler. Dahiliye Nazırının verdiği izahattan tatmin olmadılar.¹⁰ Çünkü onların Muhacir iskanlarına karşı çıkmalarının sebebi tamamen siyasi idi.

İttihat ve Terakki Devlet içersinde bulunan anasının eşitliği adına Bulgarlara da Rumlarla eşit bir statü sağlamak gerektiğini, bu eşitliği sağlarsa aradaki ihtilafın kalkacağını ve Makedonya’daki durumun düzeleceğini zannediyordu. Kiliseler ve Mektepler Kanunu diye bilinen kanunun çıkarılmasının en önemli sebebi Bulgarlara Rumlarla eşit bir statü sağlanmasının istenmesi idi. Osmanlı Devleti bu kanun gereği Kiliseler arsındaki ihtilafı kendisi üstlenecek kilisesi olmayana kilise yapacak ve sorunu çözmeye başlayacaktı. Bu durumda iki kilisenin kendi aralarında rekabet etmelerine lüzum kalmıyordu. İki kilisenin birbirine karşı düşmanlığı giderek Osmanlı Hükümetine çevrildi. Ve iki kilise arasında ittifak belirtileri görülmeye başlandı.İki unsur arasındaki rekabet yok edilerek ittifak için uygun zemin Türkler tarafından hazırlanmış oluyordu. Balkan ittifaklarının hükümetlerden önce kiliseler, din adamları ve çeteler arasında başladığı belgelerden açıkça anlaşılıyordu.

Bulgar ve Rumlar arasında meydana gelecek olan yakınlaşmanın İttihat ve Terakkinin Türkçülük politikalarına karşı olduğu belirtilmekteydi¹¹.1911 yılına gelindiğinde Bulgar ve Rum çetelerinin artık birlikte hareket ettiklerini ve edeceklerini bu ittifaka Arnavutları da katmak istedikleri ve Osmanlı’ya karşı birlikte hareket edeceklerini gösteriyordu. 1910 yılından itibaren Arnavutluk’ta Milliyet İsyancıları meydana gelmeye başladı. Arnavutlar 1911 baharında 1911 Martında ve 1912 Haziranında ayaklandılar. Ancak 1912’deki ayaklanmada Arnavutlar artık birtakım haklar veya özerklik değil tam bağımsız bir Arnavutluk istiyorlardı.¹² Artık Rusya Makedonya’nın muhtariyeti zamanın geldiğine karar vermiş ve bunun için de Arnavutluk’un Osmanlı Devleti’nden ayrılmasını gerekli görmüştü.

Bulgarlar ve diğer Balkan milletleri artık Makedonya'ya ve Arnavutluk'u Osmanlı Devleti'nden ayırma zamanının gelmiş olduğuna karar vermişler ve kendi aralarındaki ihtilafı şimdilik bir kenara bırakarak öncelikle Türk idaresinden kurtulmayı kendilerine 1. hedef olarak seçmişlerdi.

İtalya uzun süredir göz koyduğu Trablusgarp'a 1911 eylülünde saldırmıştı. Balkan Devletleri arasındaki ittifaklar özellikle bu savaş sırasında hızlanmış ve neticeye ulaşmıştı. Bu savaşın birkaç bakımdan Makedonya olaylarını hızlandırmakta etkisi oldu. Birincisi Osmanlı Devleti Trablusgarp Savaşı sırasında Balkanlardan gelebilecek muhtemel saldırılara karşı Rumeli sınırına büyük yığınaklar yapmıştı. Bu durum Rumları ve Bulgarları çok endişelendirdi. Bunun kendilerine karşı bir saldırı hazırlığı olduğunu zannettiler ve kendi hazırlıklarını hızlandırdılar. İkincisi Balkan Devletleri bu savaş sırasında Osmanlı Devletinin ordu ve donanmasının zayıflığını gördüler ve bundan cesaretlendiler. Üçüncüsü Osmanlı Devletinin başında böyle bir gaile varken bundan istifade etmek için ellerini çabuk tuttular. Dördüncüsü 1 yıldan beri hazırlıkları yapılmakta olan Balkan İttifakları bu savaş sırasında hızlandı. Trablusgarp Savaşının Avrupa'da meydana getirdiği kuvvetler dengesindeki gelişmeler Rusya'nın ön ayak olmasıyla Balkan İttifaklarının uygulanma alanına konulmasına sebep oldu (Şıvgın,1989: 146). Balkan Milletleri bu düşüncelerle kendi aralarında Türklere karşı ittifak oluşturdular. 11-13 Mart 1912'de Bulgar – Sırp ittifakı, 29 Mayıs 1912'de Yunan- Bulgar ittifakı resmen kuruldu. Çok geçmeden 1. Balkan Savaşı patlak verdi. Ancak Balkan sorunu bitmedi. Türk idaresi buradan çekildikten sonra olayların daha da şiddetlenmesi Makedonya sorununun sadece Türklerin idaresindeki aksaklıklardan kaynaklanmadığının çok açık bir delili idi.

Makedonya'da yaşayan tüm halklar çok büyük acılar ve sıkıntılı günler geçirmişlerdir. Ancak bu barut fıçısının ortasında en çok ezilen kesim o yıllarda Makedonya'da en büyük nüfusu teşkil eden Türk-İslam halkı olmuştur.

Türk idaresi Makedonya'dan çekildikten sonra bu bölgede Türk ve Müslümanlara yapılan muamele Balkan Savaşlarının akabinde bölgeye giden aralarında hiçbir Türk ve Müslüman'ın bulunmadığı 5 kişilik Carnegie vakfının oluşturduğu heyetin raporuyla da gözler önüne serilmiştir.

¹ M.M.Z.C,1982; 1324 c 1: 371

² M.M.Z.C. 1982: c 1 1324: 375

³ B.O.A., TFR 1-KNS, Dosya no: 6 Sıra no: 552, 1323.1.16, B.A. 1

⁴ B.O.A., TFR-KNS, Dosya no:7 Sıra no: 629; 1323.5.7, B.A.1

⁵ B.O.A., TFR 1-KNS, Dosya no: 8 sıra no: 707-1, 1323.11.14, B.A.2

⁶ B.O.A., TFR 1-KNS, Dosya no: 8 sıra no. 730-1324.2.23, B.A.7

⁷ B.O.A., TFR 1-KNS, Dosya no: 9 sıra no: 831 1325.5.3,B.A.5

⁸ 2. Tertip Düstur c1 : 166-167

⁹ M.M.Z.C Devre 1 İctima senesi 1 127. İnikad c 6: 230

¹⁰ M.M.Z.C Devre 1 İctima senesi 3 7. İnikad c 1: 161

¹¹ B.O.A.,D.H., SYS. Dosya no: 62 sıra no: 2

¹² B.O.A.,D.H., SYS. Dosya no: 74-2 sıra no: 2-56

KAYNAKÇA

1. Adanır Fikret (1979) Die Makedonische Frage, Ihre Entstehung und Entwicklung bis 1908. Wiesbaden
 2. Ahmet Reşit Bey (1945). Canlı Tarihler. İstanbul
 3. Akşin Sina (1970). 31 Mart Olayı. Ankara: S.B.F.
 4. Armaoğlu Fahir (1997). 19. Yüzyıl siyasi Tarihi. Ankara: TTK
 5. Andonyan Aram (1975) Balkan Harbi Tarihi. İstanbul
 6. Aydın Mahir (1992) Şarki Rumeli Vilayeti. Ankara
 7. Bayur Yusuf Hikmet (1983) Türk İnkılabı Tarihi. Ankara c 1, kıs 1
 8. Cemaleddin Efendi (1978) Siyasi Hatıralarım. İstanbul
 9. Çakmak Fevzi. Garbi Rumeli'nin Suret-i Ziyağı
 10. Dewood David Wade (1940) European Diplomacy in the Near Eastern Questions 1906-1909, Illinois University
 11. Karacan Ali Naci (1934) Ya Hürriyet Ya Ölüm. İstanbul
 12. Kenan George (1993) The Other Balkan Wars. Washington: A. Carneige Endowment
- Book
13. Mahmut Celaleddin Paşa (1326) Mir'at-ı Hakikat. İstanbul c.1
 14. Sait Paşa (1328) Sait Paşa'nın Hatıraları. İstanbul c.2 Kısım-ı Sani
 15. Shaw Stanford, Ezel Kural (1983) Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye. İstanbul
 16. Şıvgın Hale (1989) Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri. Ankara